

A LENGYEL NYELVOKTATÁS MAGYARORSZÁGON

1978 április 20-21 között tartott

tudományos konferencia anyaga

2

Budapest, 1978

Kiadta: a Lengyel Népköztársaság
budapesti Nagykövetsége

Szerkesztő-Redaktor

Dr. Bańcerowski Janusz

Dr. Zoltán András

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Budapest

AZ IDEGEN HATÁSOK NYELVHELYESSÉGI
MEGITÉLÉSE A MAI LENGYEL NYELVMŰVELÉSBN

1. A lengyel és a magyar ugyan genetikailag egymástól gyökeresen különböző két nyelv, azonban szókincsüknek, mondat-
tanuknak és frazeológiájuknak "európaisodása" az utóbbi évez-
red során -- a hasonló történelmi, földrajzi, kultúrális hely-
zet következtében -- mégis hasonló idegen elemek befogadásá-
val történt. Lényeges eltérés viszont, hogy míg ez idő alatt
a magyar nyelvrokonaitól időben és térben messzire eltávolodva
fejlődött, a lengyelt a vele rokon szláv nyelvek egy részével
nemcsak a nyelvrokonság fűzi össze, hanem bonyolult, a törté-
nelem során gyakran változó irányú és erősségű kölcsönhatás
is. A szláv rokonyelvek hatása a lengyelre a X. századtól nap-
jainkig jól kimutatható, de mivel a szlávok széttelepülésének
kezdeté /i. sz. I--II. sz./ óta a lengyel törzsek szomszédságá-
ban mindig éltek más szláv törzsek is, szavak -- köztük ide-
gen /pl. germán, román/ szavak -- vándorlása a korábbi évszá-
zadokban is bizonyosra vehető. Az első jól kimutatható más
szláv nyelvi hatás a lengyelt a kereszténység felvétele ide-
jén /X. sz./ érte: a keresztény terminológia jórészt cseh
közvetítéssel honosodott meg a lengyelben, tehát már fonetikai-
lag és morfológiailag "szlávosítva", ami e szavaknak a lengyel
nyelv rendszerébe való beilleszkedését nagyban megkönnyítette
/pl. lengyel kościół 'templom; egyház' cseh kostel 'templom'
latin castellum 'erőd, vár'; később a szó a lengyelből tovább

vándorolt a keleti szláv nyelvekbe is, vö. orosz коцѣл 'római katolikus templom'/. A cseh irodalmi nyelv később is /XIV--XVI. sz./ mintául szolgált a lengyel irodalmi nyelv kialakulása során. A nagy számú keleti szláv /ukrán és belorusz/ lakossággal való több évszázados egy államban élés következtében a rokon nyelvek is gyarapították a lengyel szókincset, hatásuk a XVI--XIX. század folyamán jól kimutatható, a XIX--XX. században pedig a rokon szláv nyelvek közül elsősorban az orosz hat erőteljesen a lengyelre. A közeli rokon nyelvek hatása a lengyel nyelvtörténet és a nyelvművelés sajátos, a magyarban -- legalábbis a nyelvtörténetnek az írásbeliség kezdete óta tartó korszakában -- párhuzammal nem rendelkező problémája: az e nyelvekből átvett szavak "idegensége" a lengyelül beszélők számára korántsem mindig nyilvánvaló, idegen voltak kiderítése a nyelvtörténészekről is gyakran széles körű szófeldrajzi, művelődéstörténeti stb. vizsgálatot követel. Ezzel kapcsolatos a lengyel nyelvművelés egyik ma is aktuális problémája: a -- különösen a II. világháború óta -- a lengyelbe egyre nagyobb számban bekerülő russzicizmusok kimutatása és nyelvhelyességi megítélése. E problémakör ismertetésére még visszatérünk.

A klasszikus és a nyugat-európai nyelvek hatása a lengyel szókincsre hasonlóan erős volt, mint a magyarra. A kereszténység római változatához való csatlakozás következtében a latin nyelvnek rendkívül nagy szerepe volt Lengyelországban. A német városi polgárság betelepítése a középkorban, valamint a nagy területen való állandó érintkezés az egész történelem során sok német jövevényszó meghonosodásával járt. A XVI--XVII. században erős olasz hatás érte a lengyel szókincset, a XVIII--XIX.

század pedig a már korábban is jelentkező francia hatás fő korszaka. A XX. században -- az orosz mellett -- az angol jövevényszavak száma növekszik a legjelentősebb mértékben.

A keleti /török, arab, perzsa/ jövevényszavak az e szempontból Magyarországnál szerencsésebb történelmi körülmények folytán a lengyelbe többnyire az ukrán és a belorusz /kisebb részben a magyar és a nyugat-európai nyelvek/ közvetítésével kerültek.

A vázlatosan áttekintett idegen nyelvi hatások a lengyelben nemcsak jövevényszavak átvételével jártak, hanem -- különösen a latin, a francia, a német, és újabban az orosz és az angol hatás esetében -- nagyszámú tükörszó, tükörjelentés, mondattani és frazeológiai calque is keletkezett a lengyelben.

2. A lengyel irodalmi nyelvet elkerülte a purizmus XIX. századi fő hulláma; a lengyel nyelvművelés ma is liberálisabb az idegen szavakkal szemben, mint a magyar. Különösen a görög és latin eredetű, vagy e nyelvek elemeiből mesterségesen alkotott tudományos és műszaki terminológia terjedését nem kifogásolják a lengyel nyelvművelők, jelenlétét nyelvükben az Európával fenntartott kulturális kapcsolatok természetes következményének tartják; a régi, elterjedt idegen eredetű szavak mesterséges, erőszakolt "lengyelítését" nem támogatják, sőt ellenzik. Az e kérdéskörről 1976-ban megjelent lengyel nyelvművelő kiadvány /Halina Rybicka, Losy wyrazów obcych w języku polskim, PWN, Warszawa 1976/ szerzője a következőképpen fogalmazza meg véleményét erről a kérdésről:

"A nyelvnek az idegen elemektől való túl szigorú meg-

tisztítása nemcsak azért nem lehetséges, mivel számos jövevényszó olyan tárgyakat és fogalmakat jelent, amelyeknek nincs lengyel megfelelőjük [...], hanem azért sem, mert a nyelv mint társadalmi termék, nem elszigetelten fejlődik, hanem szoros kapcsolatban a civilizáció, a kultúra és a tudomány fejlődésével. Ez pedig napjainkban nemzetközi jellegű.

Lehet és kell is küzdeni azért, hogy az idegen szavak divatja ne öltöszön ijesztő méreteket, de eleve kudarcra van ítélve minden olyan akció, amely az általánosan használt internacionalizmusoknak a lengyel nyelvből való kiszorítására irányul.

Sőt mi több, ez -- csakúgy, mint a társadalmi, a tudományos és a kulturális élet más területein is -- valamiféle kínai fal emelése lenne köztünk és Európa más nemzetei között és ezáltal önmagunk provinciálisságra kárhoztatása, ami soha, de napjainkban különösen nem kívánatos jelenség" /i. m., 53--4. l./.

Ez az álláspont nem zárja ki a harcot az idegen eredetű szavak ellen mindazokon a területeken, amelyek azok túlsúlya a nyelv jellegét fenyegeti. Így például egyes iparosmesterségek ma is zömmel német eredetű szakszókincsének legalább részben történő "meglengyelítését" H. Rybicka "a közeljövő sürgető feladatának" tartja /i. m., 57. l./, és örömmel állapítja meg, hogy noha újabb angol jövevényszavak is megjelennek a sportnyelvben, egyre gyakrabban használják lengyel megfelelőiket is, pl. bokser : pięścierz 'ökölvívó', futbol : piłka nożna 'labdarugás', ping-pong : tenis stołowy 'asztali-tenisz' stb. /i. m., 37. l./.

3. Ez utóbbi példák átvezetnek bennünket a tükörszavak

nyelvhelyességi megítélésének a kérdésére, amelyben hasonló kettősség mutatkozik, mint az idegen szavakéban. A latin-görög eredetű és számos európai nyelvben meghonosodott tükörszavak jelenlétét a lengyelben természetes jelenségnek tartják, pl. lengyel sumienie 'lelkiismeret' /s- '-vel, -vel; együtt' + umienie 'tudás', vö. német Gewissen, orosz СОБЕСТЬ; mindezek a latin conscientia, illetve a görög syneidésis tükörszavai/; lengyel wpływ 'befolyás', vö. német Einfluß, orosz ВЛИЯНИЕ, latin influxus/; stb. A klasszikus nyelvek mintájára alkotott tükörszavaktól és -kifejezésektől eltérően többnyire negatív nyelvhelyességi megítélésben részesülnek a német és az orosz mintára alkotott calque-ok. A különösen a nyugat-lengyelországi beszélt nyelvben gyakori német tükörszavak és -kifejezések /pl. podpędajacy 'feltűnő', vö. német auffallend/ terjedésében a lengyel nyelvérzék megingását látják. Ennek ellenére a meghonosodott tükörszavak /pl. światopogląd, 'világnézet', vö. német Weltanschauung; listonosz 'postás, kézbesítő', vö. német Briefträger/ ellen a lengyel nyelv művelők nem küzdenek, erőfeszítéseiket inkább a mondattani és a frazeológiai calque-ok terjedésének meggátolására összpontosítják /pl. nie jestem w stanie 'nem vagyok képes', vö. német ich bin nicht im Stande; szukać za czym 'keres valamit', vö. német nach etwas suchen; stb./.

1. A lengyel nyelv művelőknek jelenleg komoly gondot okoznak az orosz mintára létrejövő tükörszavak, tükörjelentések, tükörkifejezések és mondatszerkezetek, amelyek elsősorban a sajtó nyelvében terjednek, majd onnan átkerülnek a köznyelvbe is. A russzicizmusok idegen jellege a lengyel és az orosz

nyelv rokonságából adódó hasonlóság miatt nem mindig szembe-
tűnő. Gyakran az is előfordul, hogy az orosz hatás a len-
gyelben is meglévő kifejezési eszközt támogat és így "szól
bele" kívülről a lengyel nyelv fejlődésébe /pl. az orosz
МНЕ НУЖНО / МНЕ НАДО + főnévi igenév szerkezet hatására a
lengyelben is mind gyakoribbá válik -- az egyébként lengyel
szempontból is helyes -- trzeba mi + főnévi igenév a 'kell'
többi lehetséges kifejezési módja: /po/winienem + főnévi ige-
név, musze + főnévi igenév rovására/.

Jelentős orosz hatás mutatható ki a mondatban, kü-
lönösen az igevonzatok terén, pl. ograniczać się/ograniczyć
się c z y m 'valamire szorítkozik, korlátozódik' /d o
c z e g o helyett/, vö. orosz ОГРАНИЧИВАТЬСЯ / ОГРАНИЧИТЬСЯ ЧЕМ ①,
ryzykować c z y m 'kockáztat valamit' / c o helyett/, vö.
orosz РИСКОВАТЬ ЧЕМ ; stb. Számos orosz frazeologizmus tü-
körfordítása is terjed a mai lengyelben, pl. nie bacząc na to
'annak ellenére' /a lengyel mimo to helyett/, vö. orosz
НЕ СМОТРЯ НА ТО ②.

A tükörszavak, a tükörkifejezések és az idegen mondat-
szerkezetek -- főleg a germanizmusok és a russzicizmusok --
nyelvhelyességi megítélése a lengyel nyelvújításban általában
elutasítóbb, mint az idegen szavaké ③. A fentebb már idézett
H. Rybicka megfogalmazásában: "A calque-ok mélyebben behatol-
nak a nyelv struktúrájába, mint a felszíni szókölcsozások.
Látzólag saját nyelvi felépítésük következtében nem harco-
lunk ellenük olyan határozottan, mint a beszélők zöme által
idegennek érzett jövevényszavak ellen" /i. m., 97. l./.

Az idegen hatásokkal kapcsolatos mai lengyel nyelv-
művelési állásfoglalásokat és a nyelv-művelői gyakorlatot
vizsgálva azt látjuk, hogy az a nagy lengyel nyelvészek és
egyben nyelv-művelők -- Aleksander Brückner, Zenon Klemensiewicz,
Witold Doroszewski -- által kialakított álláspontot követi és
alkalmazza a mai viszonyokra: nem kell eleve harcolni minden
ellen, ami idegen, hiszen a lengyel nyelvet története során
számos és elég erős idegen nyelvi hatás érte, és bár szókin-
csének jelentős hányada jövevényyszó, nem veszítette el "len-
gyelségét"; határozottan fel kell venni viszont a harcot a
nyelv sajátos jellegét veszélyeztető idegen mondatszerkezetek-
nek és az idegen nyelvi kifejezések szolgál fordításainak a
tehetetlenségi erő -- a gondolati restség, a nyelvi lelemény
hiánya -- okozta terjedése ellen.

2. E kérdéseket -- szükségszerűen vázlatosan -- e helyütt
széret vetettük fel, mert úgy véljük, hogy a magyarországi len-
gyel nyelvoktatás -- különösen az egyetemeken folyó, illetve
kívánatos tudatos nyelvtanításban -- a magyar és a lengyel
nyelv-művelésnek az idegen elemek megítélésében mutatkozó különb-
ségével és annak következményeivel számolni kell és -- lehető-
leg -- fel kell használni. Míg a magyarban az idegen szavak
befogadásának alapvető módja a tükörszó-képzés, addig a lengyel
toleránsebb az idegen szavakkal szemben és inkább a tükörsza-
vakat igyekszik kerülni. Tehát fel kell hívnunk esetenként
hallgatóink figyelmét arra, hogy a lengyelben a felszínes szem-
lélő számára is nyilvánvalóan több idegen szó jelenléte nem
jelenti azt, hogy a lengyelt a magyarnál lényegesen nagyobb
idegen nyelvi hatás érte, csak míg a lengyelben ezek az idegen

hatások többnyire "leplezetlenül" jelentkeznek, addig a magyarban "burkoltan" -- tükörszavak formájában. Például a magyar község és a lengyel gmina ugyanarra a közös nevezőre vezethető vissza, csak éppen a magyar szó a német Gemeinde tükörszava, a lengyel pedig annak átvétele. Hasonló párokat tömegesen lehetne felhozni, most csak néhány példát említünk: magyar közöl -- lengyel komunikowac', magyar közlemény -- lengyel komunikat, magyar közlekedés -- lengyel komunikacja: mindezek alapja a latin communis 'közös' melléknév szócsaládjára, csak a magyarban lefordított formában. Vagy nem kell a lengyelül tanuló magyarnak fennakadnia azon, hogy a 'pincér'-t a lengyelben a német eredetű kelner szóval jelölik, hiszen a magyar pincér szó ugyanannak a német Kellner-nek a tükörszava. Hasonlóképpen a magyar kiküszöböl és a lengyel wyeliminowac' egyaránt csak a latin eliminare alapján érthető meg. Természetesen vannak olyan idegen szavak is, amelyek mind a lengyelben, mind a magyarban idegen szavak /magyar perspektíva -- lengyel perspektywa, magyar kibernetika -- lengyel cybernetyka stb., stb./ vagy egyaránt tükörszavak /magyar világnézet -- lengyel światopogląd -- német Weltanschauung, eleget tesz -- zadosc uczynic -- német genugtun stb./. Mindezeknek az összefüggéseknek a megvilágítása a lengyel nyelv tanítása során az anyanyelv tudatosításához is hozzájárulhat.

A magyarországi -- ismét elsősorban az egyetemi -- lengyel nyelvoktatásban számolni kell a hallgatók orosz nyelvismeretével, és azt maximálisan fel kell használni. Ugyanakkor rá kell mutatni, hogy a mai lengyelben a nyelvrokonságból eredő hasonlóságok mellett újabb keletű egybeesések is vannak az

orosszal, amelyek ugyan elég nagy számban fordulnak elő a köznyelvben és a sajtóban, de választékos fogalmazásnál kerülendők.

Az elmondottakkal mindössze azt szeretnénk volna érzékel-
tetni, hogy noha ez idegen hatások nyelvhelyességi megítélése
a mai lengyel nyelvveltségben bizonyos fokig eltér a magyartól,
a két nyelv az utóbbi évezredben alapvetően hasonló külső ha-
tások befogadásával fejlődött, és az ebből adódó tanulságokat
az egyetemi szintű lengyel nyelvoktatásban kár lenne nem hasz-
nosítani.

Lábjegyzetek:

1. A szláv irodalmi nyelvek közötti bonyolult kölcsönhatásra jellemző, hogy az alapige /ОГРАНЧУНІТБ/ -- és maga a ГРАННЦЯ 'határ' főnév is az oroszban lengyel jövevényszó, vö. S. Kochman, Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w. Słownictwo, Opole 1975, 62--70. l.

2. E kérdéskörrel részletesebben l. Zoltán A., Az orosz nyelv hatása a mai lengyel nyelvre: Budaörsi Füzetek. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Budaörsi úti Kollégiumának tudományos kiadványa, Budapest 1973, 153--167. l. A lengyel igevonzat terén megnyilvánuló orosz hatásról részletesebben l. D. Buttler, Innowacje składowe współczesnej polszczyzny, Warszawa 1976, 93--101. l.

3. Vö. pl. A. Brückner, Walka o język, Lwów 1917, 2^a. l., H. Kurkowska, S. Skorupka, Stylistyka polska. Zarys, Warszawa 1959. 166. l., D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, Kultura języka polskiego, Warszawa 1971, 421--430. l.

Dr A. Zoltán
Katedra Filologii Rosyjskiej
Uniwersytetu im Loránda Eötvösa
w Budapeszcie

S t r e s z c z e n i e

Wpływy obce i ich ocena lingwistyczna we współczesnej literaturze
fachowej dotyczącej kultury języka polskiego /w porównaniu z
węgierskim/

W nauczaniu języka polskiego na Węgrzech powinny być też wykorzystane - nie zawsze zresztą jawne - podobieństwa między tymi językami tak bardzo różniącymi się zarówno genetycznie, jak i typologicznie. Powstały one - i wciąż jeszcze powstają - wskutek tego, że proces "euoropeizowania się" słownictwa, składni i frazeologii obu języków dokonywał się w ciągu ostatniego tysiąclecia przez wchłonięcie wpływów obcych o podobnym pochodzeniu i intensywności /wpływy łaciny, języka niemieckiego, włoskiego, francuskiego, rosyjskiego i angielskiego/. Specyficznym pod tym względem zjawiskiem języka polskiego jest zapożyczanie wyrazów oraz struktur składniowych i frazeologicznych z pokrewnych mu języków słowiańskich /w przeszłości/ - z czeskiego, ukraińskiego i białoruskiego, dziś - z rosyjskiego/. Jest to zjawisko nie mające analogii w historii języka węgierskiego rozwijającego się w epoce piśmiennej w zupełnej izolacji od pokrewnych mu języków ugrofińskich. Oprócz tej rozbieżności w rozwoju obu języków istnieją także różnice w sposobach przejmowania wpływów obcych, które odzwierciedlają się też w pracach na temat kultury języka polskie-

go oraz węgierskiego. Tak np. stanowisko współczesnej literatury lingwistycznej poświęconej kulturze języka polskiego jest bardziej tolerancyjne wobec zapożyczeń leksykalnych i bardziej negatywne wobec kalk, niż stanowisko panujące wśród węgierskich językoznawców zajmujących się sprawami kultury języka węgierskiego. Różnica ta tłumaczy ^{się} przede wszystkim tym, że język polski uniknął gwałtownej fali tendencji purystycznych w XIX wieku, w języku węgierskim, zaś kalkowanie wyrazów obcych stało się jednym z podstawowych sposobów ich przejmowania. Zatem często te same wpływy obce pojawiają się w języku polskim jako zapożyczenia właściwe /np. gmina, kelner, komunikować, komunikat, komunikacja, wyeliminować/, podczas gdy, ich odpowiedniki węgierskie /község, pincér, közlemény, kölekedés, kiküszöböl/ są kalkami tych samych wyrazów niemieckich /Gemeinde, Kellner/ czy łacińskich /communicare, communicatum, communicatio, eliminare/. Wyjaśnianie tych problemów w procesie nauczania języka polskiego na Węgrzech /przede wszystkim na uniwersyteckich studiach polonistycznych/ przyczyniłoby się także do ^{ojczyźstego} uświadomienia sobie przez studentów pewnych faktów ich języka ^{w nauczaniu języka} polskiego na Węgrzech powinna być uwzględniona znajomość języka rosyjskiego studentów. Dlatego przy wykorzystywaniu znajomości języka rosyjskiego dla nauczania języka polskiego /przede wszystkim na studiach polonistycznych/ oprócz podobieństw odziedziczonych przez język polski i rosyjski z epoki praskowiańskiej konieczne jest wyjaśnienie też nowszych wspólnych cech powstałych w wyniku rosyjsko-polskich kontaktów językowych.